

Litteraturgranskningar

ANDERS GULLBERG: *Det fängslade planeringstänkandet och sökandet efter en verklighetsutväg*. Stockholm 1986: Plana

"Det är svårt att sja särskilt om framtiden." Dessa bevingade ord, som brukar tillskrivas Niels Bohr, skulle kunna sättas om devis på Anders Gullbergs intressanta doktorsavhandling i sociologi vid Lunds universitet *Det fängslade planeringstänkandet och sökandet efter en verklighetsutväg*. Ett huvudproblem i planeringsforskningen gäller nämligen möjligheterna att göra förutsägelser om samhället, i synnerhet i sådana sammanhang där aktörer antas kunna välja mellan alternativ.

Boken inbjuder inte till lättäm läsning framför den muntert sprakande stockvedsbrasan. Ordvalet är ofta tekniskt och framställningen inte alltid lättbegriplig. Å andra sidan ger sig författaren oförfärat i kast med den politiska planeringens allra mest fundamentala och svårfångade problem. Såväl ambitions- som insiktsnivån är ovanlig att möta i en modern samhällsvetenskaplig doktorsavhandling.

Planering är ett svårfångat kunskapsobjekt. Gullberg gör ett försök till bestämning i anslutning till bland annat Lennart Lundquists kända arbete "*Några synpunkter på begreppet politisk planering*". Ett grundelement i planering är "föreställningen om passagen från en art av entitet till en annan, om överskridandet av gränsen mellan två väsensskilda världar". Kunskapen och tänkandet leder fram till handling, varvid det som är förvandlas till det som borde vara.

Ett annat element är det planerande/handlande subjektets dådkraft. Man koncentrerar sig på hur subjektet skall komma fram till goda idéer och beslut. Planeringstänkandet är med andra ord ofta normativt föreskrivande, menar Gullberg. Intresset för vilka funktioner planering fyller och vilka resultat den når lyser i stort sett med sin frånvaro.

Objektet i subjekt-objektrelationen, som Gullberg formulerar det, finns i stället med i form av subjektets föreställningar om hur det borde vara. Det finns, menar Gullberg, ett tekniskt utopiskt drag i planeringstänkandet.

Efter denna karakteristik av planeringstänkandet – som här förenklats kraftigt men som ändå tycks mig träffa något typiskt – går Gullberg över till att diskutera "samhällsplanering som projekt". Grundfrågan här är vad det är för sorts kunskap som bör sökas om det råkar vara samhällsplanering som skall bedrivas. En svårighet "ett presumtivt planerande subjekt" står inför är, menar Gullberg, följande: "vad kommer att hända med det tilltänkta objektet i en värld där subjektet håller sig i stillhet eller kanske fortsätter den rörelse som det redan i nuläget beskriver?" Planerare vill alltid ha någon sorts kunskap om "denna ointervenerade objektframtid". Detta kallas planeringens prognosproblem.

På något sätt utgår man alltid ifrån att de system som behandlas i prognoser är slutna. Att prognosticera betyder att förklara i förväg. Detta är emellertid bara möjligt i slutna system. Men samhällsliga system är på ett grundläggande sätt öppna. Detta, säger Gullberg helt kort, skapar stora problem för prognosverksamheten. Han vill inte gå så långt som till att helt avfärda prognoser utan hamnar ungefär där Niels Bohr befann sig: Aktiviteten är svår och inbjuder till försiktighet.

Nästa problem, handlingsproblemet, formulerar Gullberg som en fråga: "har . . . subjektet någon kausal kapacitet i förhållande till objektet?" Att problemet är svårt behöver knappast påpekas. Här är det emellertid dags att introducera en av bokens verkliga huvudteser. Gullberg menar att forskarna i första hand inte skall ägna sig åt att anticipera effekter av handlande. De bör i stället undersöka hur redan genomförd planering influerat världens gång. Gullberg påderar med andra ord mycket starkt för utvärderingsforskning. Tyngdpunkten i framställningen ligger också på utvärderingssidan. Det är också där, som Gullberg enligt min mening gör sin främsta insats.

Gullberg koncentrerar sig på två frågor inom utvärderingskomplexet. Han diskuterar svårigheterna "att fånga in eller skilja ut just vad som är kausala utflöden från en planeringsinsats i det myller av händelser och skeenden som är den gestalt i vilken världen uppenbarar sig inför våra ögon". "Vad beror av reformprogrammet och vad är resultatet av resten av världens gång?" formulerar han det på ett annat ställe.

Det andra problemet avser utvärderingsforskningens inplacering i det politisk-administrativa systemet. Hur skall man kunna undvika att uppdragsgivare, kontrollörer och andra intressenter agerar på ett sådant sätt att undersökningar aldrig företas eller att resultaten förvrids eller förflackas?

Frågorna hänger ihop på ett intressant sätt, menar Gullberg. "För att frågan om effekter skall kunna besvaras krävs att det undersökande subjektet dels befinner sig i en sådan samhällelig situation att sökandet efter ett svar inte framstår som meningslöst eller direkt hotande, dels att redskap utvecklas med sådana egenskaper att effektfrågan verkligen blir möjlig att besvara."

I likhet med många andra före honom formulerar Gullberg frågan om effekter av planeringsinsatser i kontrafaktiska termer. Detta synes mig vara ett pedagogiskt och riktigt sätt att ställa problemet på. Varje påstående om orsakssamband måste nämligen, tycks det mig, innebära ett kontrafaktiskt påstående. Gullbergs medvetenhet om detta är uppriskande och mycket klargörande.

Vad vi är ute efter om vi försöker ta reda på effekter av en reform är ju att beräkna hur utfallet skulle ha blivit, om reformen *inte* hade satts in och jämföra detta med det fall då reformen fått verka. Men eftersom reformen satts in existerar inte fallet att den inte kommit till stånd. Jämförelsen gäller således ett faktiskt och ett kontrafaktiskt skeende.

Planerare brukar resa två invändningar mot kontrafaktiska problemformuleringar. Det är omöjligt, har man hävdad, att säga något intressant om vad som skulle ha hänt, givet att planeringsinsatser inte hade beslutats. Detta håller Gullberg i mångt och mycket med om. Hans invändning går snarast ut på att det är orimligt att förkasta effekter om det förflutna och på samma gång uttala sig om framtida effekter av planeringsinsatser och reformprogram. Det finns en grav inkonsistens i planerarnas resonemang.

Kontrafaktiska resonemang är onödiga, har man också understrukit. Planeringens effekter kommer enkelt fram om vi kartlägger genomförandeprocesserna. Problemet är emellertid, menar Gullberg, att peka ut några aktörer eller faktorer som viktigare än andra. För att kunna göra detta måste vi tänka bort aktören eller faktorn i fråga och leva oss in i vad som då skulle ha hänt. Men därmed är vi ju tillbaka i det kontrafaktiska tänkandet. Eller för att tala med Jon Elster:

"In a nonexperimental and non-comparative discipline one can hardly discuss the relative importance of causes without engaging in some kind of thought experiment where one removes successively and separately each of the causes in question and evaluates what difference the absence of these causes would have made to the phenomenon in question." (*Logic and Society*, Chichester 1978: John Wiley, s 176)

Givet att vi klär effektfrågan i en kontrafaktisk språkdräkt, hur skall vi då praktiskt gå tillväga för att fastställa om det föreligger ett kausalt samband mellan ett reformprogram och ett visst resultat?

Experiment och kvasiexperiment visar på utvägar. Verkligheten tas då till hjälp för att "producera den kontrafaktiska antecedentens konsekvenser". Principen är att vi skaffar oss två grupper som är lika i alla relevanta avseenden, utsätter den ena men inte den andra för programmet samt avläser skillnaderna på resultatvariabeln mellan mätningar gjorda innan programmet sattes in och efter det att programmet avslutats. Denna skillnad skulle vara effekten.

Gullberg radar upp de vanliga invändningarna mot den experimentella metoden. Den experimenterande måste kunna agera som kausal agent visavi programmet. Hon måste vara i stånd att ge programmet till experimentgruppen men inte till kontrollgruppen. Detta villkor är för det mesta omöjligt att uppfylla vad gäller offentlig politik eftersom reformerna oftast införs över hela fältet.

Ett annat problem som inte uttryckligen nämns vid namn men som svävar över sidorna är eventuella Hawthorneeffekter. Själva det förhållandet att folk deltar i experiment påverkar deras handlande. Förändringar i handlandet i eftermätningarna beror sannolikt inte enbart på programmet utan även på det faktum att individerna deltagit i ett experiment. För att komma tillrätta med detta brukar man rekommendera hemlighetsmakeri. Folk blir inte upplysta om att de är försökskaniner. Enligt min alldeles bestämda mening är detta manipulerande helt förkastligt. När luredrejeriet upptäcks känner sig människorna kränkta och förnedrade. Detta visar den svenska debatten kring projektet Metropolit.

Experiment och kvasiexperiment kan alltså inte lösa den kausala frågan i politisk planering. Vad återstår då?

En intressant utväg, som Gullberg prövar, är kontrafaktiskt resonande. "Tänk bort den omständighet vars kausala betydelse skall bedömas och undersök vad resultatet skulle ha blivit! Kontrafaktiska konsekvenser som inte experiment- eller jämförelsemetoder kan hjälpa oss att producera får vi själva tänka fram." Som bland annat Jon Elster har påpekat företas detta slags tankeexperiment nästan alltid vid historieskrivning (Elster 1978, s 176).

Det avsnitt vari Gullberg nagelfar Elsters resonemang kring tankeexperiment är ett av de mest vägande och originella i boken. Praktiskt taget aldrig får man läsa något om detta i läroböcker i utvärderingsmetod. Gullbergs argumentering är mycket ingående och det skulle föra för långt att gå in på den i detta sammanhang. Hans slutsats blir i varje fall att det kontrafaktiska resonandet inte erbjuder någon lösning på kausalitetsproblemet.

Men det mest uppseendeväckande avsnittet i hela boken är det som handlar om kausalitet som produktiva mekanismer och systemisolering. Det är inte alldeles lätt att följa Gullbergs resonemang i dessa avseenden eller se vilken relevans de har för utvärderingsforskningens orsakspå problem. Det är snårigt och besvärligt beroende bland annat på att tänkandet är svårt och invecklat. Det alternativ som utkristalliseras formuleras av Gullberg så här: "kausalitetsambitionerna vidhålls men undersökningsstrategin blir kontextuerande i stället för isolerande." Rekommendationen blir teoretiskt medvetna fallstudier.

De vetenskapsteoretiska resonemangen i detta avsnitt blir i anslutning till Bhaskar låter sig inte utan vidare konkretiseras till handfasta anvisningar för hur effektstudier skall bedrivas i offentlig politik. Gullberg gör ändå ett försök till summering ur vilket bland annat följande kan hämtas:

1. Både programmet och det potentiella effektområdet undersöks som fortlöpande processer.
2. Det eventuella mötet mellan programmet och det potentiella effektområdet undersöks inte genom försök till stängning utan genom hänsynstagande till situationens mångfald. Man får bejaka att stängning av systemet inte kan uppnås.
3. Detta får ske i form av teoretiskt förankrade fallstudier eller, som Gullberg ibland föredrar att kalla det, realprocessstudier. Detta kan ske utan ursäkter och inte därför att gängse vetenskapliga metoder är svåra eller omöjliga att använda.
4. Mätningar av variabler som ingår i programmet och det potentiella effektområdet kan lämpligen företas vid flera tidpunkter, dvs den historiska aspekten är viktig.

Såvitt jag kan se liknar Gullbergs program vad som brukar kallas processutvärdering, implementeringsanalys, implementeringsanalys kombinerad med tidsserie etc. Men det finns egna inslag. Ett är det starka betonandet av att fallstudierna skall vara teoriimpregnerade. Det andra är att rekommendationen är vetenskapsteoretiskt motiverad, inte motiverad utifrån svårigheter att använda experiment och kvasiexperiment eller utifrån insikten att de senare ger lite kunskap men av relativt hög kvalitet under det att man är mer betjänt av breda kunskaper om implementeringsprocesser i olika besluts-sammanhang.

En svårighet med Gullbergs rekommendation liksom med processutvärdering överhuvud eller fallstudiemetoden generellt är hur man skall nå mer allmänna kunskaper. Gullberg är självfallet medveten om detta och menar att generaliseringen bör ske i form av "teorier/teorifragment gällande typer av agenter, typer av processer och typer av kontexter. Till en del kommer då generaliseringsproblemet att bli ett klassificeringsproblem."

Gullberg citerar med instämmande Lennart Nordenfelts rekommendation: "It is important to stress the primacy of detailed investigation. The reason for this is the complete openness of most historical . . . systems including the system of a human individual. Many standard causal predictions break down, since the *ceteris paribus* clauses of their generalizations are not fulfilled."

Evert Vedung

RICHARD F HAMILTON: *Who Voted for Hitler?* Princeton University Press, Princeton 1982. 664 sidor.

Femti år efter nazistenes oppsiktsvekkende valgseire i Tyskland 1930-1933 skulle det synes overflødig å sende ut en ny bok om et så forfersket emne. Et rikholdig materiale har foreligget hele tiden i form av detaljerte talloppgaver fra avstemningslokalene. Statistisk analyse har vært gjennomført gjennom årtier med stadig mer raffinert matematisk teknikk i forsøk på om mulig å presse ut flere og flere små dråper av tilleggsinformasjon. Utbyttet ble stadig magrere. Det virket som om sidste ord av betydning for lengst var sagt.

Så kommer Rihard Hamilton og viser oss at materialet langt fra har vært behandlet som det burde, at viktige opplysninger rett og slett er blitt liggende upåaktet. Han får kastet nytt lys over forholdene i Weimar-republikken, og som politisk sosiolog har han også et ord å si om samfunnsforskerens forhold til historisk erfaringsmateriale.

En bestemt forklaringsmodell har vært gjengs blant statsvitenskapelige forfattere: Under depresjonen ble den lavere middelstand utkonkurrert av storkapitalen; den følte stadig sterkere truselen om å bli oppslukt av arbeiderklassen, synke ned i proletariatet. I desperasjon reagerte den med å slutte opp om nazistenes tøylesløse propaganda og voldsomheter. Valgforskningen syntes å gi støtte til en slik tese. Sine største triumfer feiret Hitlers parti i Schleswig-Holstein, den eneste tyske delstat der partiet oppnådde over halvparten av alle avgitte stemmer ved et riksdagsvalg. Og her ble velgernes reaksjon i landdistriktene nøye undersøkt alt i 1930-årene av Rudolf Heberle, som offentliggjorde sine resultater i bokform like etter krigen (*From Democracy to Nazism*, 1945). Han påviste klart og ugjendrivelig at de som i størst grad gav sine stemmer til nazi-partiet, var bønderne i fattige jordbruksområder, massen av småbrukere.

Her står vi nettopp overfor en del av den klassiske lavere middelstand. Men den slutning som dermed ble trukket av mange, var nok litt for lettvinnt. Hva Heberle

hadde påvist, var at Hitlers parti på bygdene i Schleswig-Holstein gjorde seg til talerør for en debitor-opstand. Bøndene og særlig småbrukerne var tynget av gjeld og hadde forsøkt å samle seg i en protestbevegelse, *Das Landvolk*. Dette mislyktes, og rollen som kamporganisasjon mot "renteslaveriet" ble overtatt av nasjonalsosialistene. Med andre ord dreide det seg i dette tilfelle om skyldneres motsetningsforhold til fordringshaverne, snarere enn om en befolkningsgruppe i kamp på *dobbelt* front mot både lønnsarbeid og storkapital. At bøndene stemte på Hitler behøvde ikke bety at de følte seg i motsetning til arbeiderbevegelsen. I Norge hadde vi tilløp til en utvikling som lignet den tyske, i og med at Bygdefolkets Krisehjelp startet en gjeldsprotest-bevegelse som lot seg fange opp av Quislings N S. Men mer enn et lite tilløp fikk vi ikke, og i neste omgang var det ikke minst Arbeiderpartiet som hos oss oppnådde tilslutning fra gjeldsredne småbønder.

Richard Hamilton peker på denne kontrasten mellom hendingsforløpet i Tyskland og i Skandinavia. Han mener den er ett av flere momenter som burde ha vært mer påaktet, og som kunne tjent til advarsel overfor hypotesen om "trusel nedenfra mot den lavere middelstand". Alt for raskt er en analogislutning blitt trukket. Etter som Hitler fikk så sterk tilslutning fra den lavere middelstand på bygdene, kan vi gå ut fra at hovedmassen av hans velgere i byene var et tilsvarende befolkningslag, mennesker under press fra både organisert arbeiderbevegelse og kapital: håndverkere, butikkfolk, kontorister, småhandlende, lavere funksjonærer. Imidlertid er det ikke foretatt noen tilstrekkelig grundig analyse av velgerreaksjoner i byene. For samfunnsforskningen lå forholdene bedre til rette på landsbygda. Stemmegivningen i ulike valglokaler gjorde det mulig å registrere kontraster mellom folks politiske innstilling i strøk med fruktbart og ufruktbart jordsmonn, med større og mindre bruk osv. I byene ble alle stemmesedler som regel samlet sammen og telt opp under ett, slik at det ikke er mulig å fastslå oppslutningen om bestemte partier i ulike urbane strøk og dermed innenfor forskjellige by-befolkningslag.

Dette gjelder imidlertid ikke over alt. Fra en del byer foreligger mer detaljerte oppgaver. Det er Richard Hamiltons fortjeneste at han peker på hvordan forskerne her har oversett et viktig tilfang, at han selv presenterer det, gjennomgår talloppgavene og søker å trekke generelle slutninger på grunnlag av sin analyse. Slikt materiale foreligger nemlig fra ikke mindre enn 14 av Tysklands større byer, deriblant fra alle de største: Berlin, Hamburg, Köln, München, Ruhr-byene osv. I en rekke forskjellige lokalstatistiske publikasjoner, og delvis også i kommunale arkiver eller i dagspressen, er valgresultater gjengitt bydel for bydel, slik at en økologisk analyse lar

seg utføre på bakgrunn av befolkningens sosiale sammensetning. Hamilton viser hvordan nazistene i samtlige storbyer fikk stemmer fra alle befolkningslag, det vil si også et stort antall arbeiderstemmer. Rett nok representerte disse bare en minoritet blant arbeiderne; men arbeiderklassen var så tallrik at tilsiget derfra utgjorde en betydelig prosent av Hitlers velgere. Spør vi imidlertid hvilken gruppe i bybefolkningen det var som gav den største andel av sine stemmer til Hitler-partiet, viser svaret seg å bli: ikke den lavere, men den høyere middelklasse. De ikke-katolske borgerlige partiene opplevde at storparten av deres velgergrunnlag ble borte og gled over til nazistene, og størst omfang hadde velgerflukten blant det solide borgerskap, i den velhavende øvre middelstand. Disse menneskene hadde ingen grunn til frykt for å "synke ned i proletariatet". Vi må spørre etter en annen årsak.

Hamilton svarer med å peke på frykten for revolusjon. Nøkternt sett kan den sies å ha vært nokså grunnløs, men like fullt fikk den stor betydning, mener han. Velgerne mottok i første rekke sin veiledning gjennom pressen. Dagsavisene var tidens ubetinget viktigste massemedier, og Hamilton gjennomgår de mest utbredte av dem for å se hvilket bilde de tegnet av partiene og den politiske situasjon. Der en ledende avis konsekvent stilte seg kritisk til Hitler, holdt hans stemmetall seg på et nokså beskjedent nivå. Men de fleste steder dominerte en konservativ presse som gav et helt annet bilde. Redaktørene utmalte et Tyskland som befant seg på randen av revolusjon, mens Hitlers unge partifeller var de mest uforfødte i forsvarskamp for samfunnet.

Unektelig ville lederne for Tysklands Kommunistiske Parti gjerne ha skapt en revolusjonær situasjon om den hadde latt seg skape, og de prøvde også ufortrødent å gi inntrykk av at de var i stand til det. I virkeligheten befant partiet seg desperat på defensiven overfor nazistenes målbevisste aggressivitet; men de fleste borgerlige aviser beskrev "de brune" som et fast bollverk mot en stadig stigende rød flodbølge. Redaktørens hensikt var ikke å skaffe Hitler stemmer, de regnet med at folk ville stemme konservativt når revolusjonsfaren ble mant fram, sier Hamilton. Men i en hysterisk atmosfære skapt av intens kommunistagitasjon, gatekamper og mot-agitasjon reagerte mange lesere annerledes enn beregnet. De gamle partiene, ogse de konservative, forekom dem å være utbrukt og handlingslammet. Så stemte de heller på et nytt. Dermed er ikke sagt at velgere fra det solide borgerskap var begeistret. Nazistene virket ikke helt tillitvekkende, de var foruroligende på enkelte måter, ukultiverte, rampete, dessuten litt komiske med sine fakter og "Heil Hitler" og håndsopprekninger. Men avisene skrev om bevegelsens resolute motstand mot en overhengende trusel om bolsjevisering av Tyskland. En

slik bevegelse fortjente å støttes. I et øyeblikk da revolusjonen visst var rett rundt hjørnet, syntes det nye partiet å by seg fram som tross alt det beste alternativ å stemme på.

Sammenhengen blir sannsynliggjort gjennom en omfattende dokumentasjon, som Richard Hamilton senere også har fulgt opp i et særnummer av tidsskriftet *Central European History* (mars 1984). For Hamilton selv reiser det seg imidlertid noe av et problem i forbindelse med resultatet han har kommet fram til. Han er professor i sosiologi, og mange sosiologer har vært sterkt tiltrukket av hypotesen om den lavere middelstands frykt for å proletariseres. Tilsynelatende var det en sosiologisk lov-messighet som her gjorde seg gjeldende; den samfunns-messige bakgrunn bestemte folks reaksjoner og dermed den politiske utvikling. Tanken var umiddelbart tiltalende for en generaliserende samfunnsforsker, men Hamilton ser seg nødt til å forkaste hypotesen. Blir vi da tvunget til å falle tilbake på en rent historisk forklaring? spør han. Må vi oppfatte utviklingen i Weimar-Tyskland som bare en rekke med enkelthendinger?

Svaret er nei; han nekter å oppgi ideen om generalisering og inntar hva han kaller "the social bases or group bases position" (s 437 ff). Sosiale bakgrunnsfaktorer vil avgjøre folks politiske atferd, både velgeres stemmegivning og partiarbeideres agitasjon. Det er et synspunkt Hamilton også har anlagt ved skarpe analyser av amerikansk politikk i bøkene *Class and Politics in the United States* (1972) og *Restraining Myths* (1975). Selv om sammenhengen kan være løs og ofte påvirket av tilfeldigheter, sier han, vil det alltid foreligge visse forbindelser mellom et lands politiske utvikling og bakenforliggende samfunnsmessige forhold. For å få oppsporet slike forbindelser bør samfunnsforskeren konsentrere sin analyse om den politiske organisering i nærmiljøet, i små grupper. Først da vil det være mulig å finne hvordan enkeltmennesker handlet politisk slik som det fortonte seg rasjonelt, formålstjenlig ut fra vedkommendes samfunnsmessige bakgrunn. Rett nok viser det seg stundom at handlingene var lite formålstjenlige, men også i slike tilfelle vil samfunnsmessige faktorer gi forklaringen. Sosialdemokratene forsøkte å agitere blant bønder og småbrukere i Weimar-Tyskland, men deres program og deres opptreden var nærmest egnet til å frastøte velgerne. Med sin bymessige bakgrunn manglet de evnen til å komme på bølgelengde med bygdefolk. Hamilton peker på kontrasten til et land som Norge, der Arbeiderpartiet på samme tid fikk stor tilslutning nettopp utover bygdene. På grunn av vår sene industrialisering hadde en stor del av våre sosialistiske ledere hatt sin oppvekst i landsens miljø, mens de tyske for det meste hadde vært byfolk i generasjoner bakover.

Richard Hamilton analyserer de viktigste partienes utvikling i Weimar-republikken ut fra sin "social bases

position" og får dermed kastet skarpt lys over mange sider ved hendingsforløpet. Mange, men ikke alle. Som nevnt tilskriver han kommunistenes rolle stor betydning. Han betegner deres politikk som fullstendig irrasjonell, noe de fleste vil være enige i. Partiet spilte ballen rett i armene på sin argeste motstander. Ikke bare ved revolusjonstrusler uten reelt grunnlag, men også ved samtidig målbevisst å undergrave Weimar-republikken, først og fremst gjennom voldsomme angrep på sosialdemokratene, som ble skjelt ut for å være "socialfascister", like farlige fiender av arbeiderklassen som nazistene. Hvordan forklarer nå Hamilton at kommunistene fikk oppslutning om en slik linje? Ikke ut fra sosiologisk tankegang; han faller tilbake på hva han selv i annen sammenheng kalte en rent historisk betraktningssmåte. Han nøyer seg med å peke på enkelthendinger, blant annet de stadige inngrep fra Komintern-ledelsen i Moskva, som hadde til formål å vareta Sovjet-statens interesser. Frontalangrepet på "socialfascismen" hang utvilsomt sammen med sovjetisk politikk. At sosialdemokratiet gikk helhjertet inn for forsoning mellom Tyskland og nabostatene måtte virke alarmerende sett fra Moskva. Det kunne gi frie hender til Frankrike og til Polen, som hadde invadert Sovjetunionen få år tidligere. I et slikt perspektiv var stemplingen av "socialfascismen" som arbeiderklassens fremste fiende rasjonell, og lederne for Tysklands Kommunistiske Parti var også tilstrekkelig disiplinerte til å følge parolen. Men dette forklarer neppe at store masser av tyske velgere år etter år sluttet opp om partiet når det inntok holdninger som ofte virket nærmest absurde i indre tysk politikk; når det f.eks. gang på gang avbrøt kampen mot nazistene og plutselig gikk sammen med dem i forsøk på å velte Weimar-republikken. I og med at antinazistiske krefter på denne måten ble avgjørende splittet, måtte det hele bære like lukt i ødeleggelsen.

Tilsvarende beskrivelser har vært gitt av en rekke forfattere og er for så vidt riktige nok. Kommunistenes taktikk gjorde det umulig å danne en felles front av nazistenes motstandere. Atferden kan forstås ut fra de ikke-tyske forutsetninger for en internasjonal bevegelse, men det er vanskelig å skjønne at denne bevegelsen samtidig fortsatte å få stor, ja økende oppslutning i selve Tyskland. Ikke før i det siste er en utforskning av mulige samfunnsmessige forutsetninger blitt tatt opp. Enkelte yngre forskere har reist spørsmålet om hvorfor Tysklands Kommunistiske Parti virket mest tiltrekkende etter at det hadde slått inn på en politisk linje som vanskelig kan kalles annet enn selvmorderisk. Forklaringen synes å ligge i den dype splittelse som hadde utviklet seg innenfor Tysklands arbeiderklasse, der forskjellige segmenter var blitt stadig mer fremmede overfor hverandre blant annet som følge av en fremskridende rasjonaliseringsprosess innenfor industrien, stor og økende arbe-

idsløshet og viktige endringer i bosettingsmønstret. Slike ting kunne lett få politiske utslag. Det skulle ikke mye til for å skjerpe motsetningene til uforsonlig fiendskap.

Det var en historisk tilfældighet at konjunktursammenbruddet inntraff like etterat Komintern hadde besluttet å snu sitt skyts med full tyngde mot sosialdemokratiet. Men det forelå en klar sammenheng mellom tysk økonomi og politikk, i og med at depresjonen åpnet chansen for nazistisk ekspansjon på borgerlige partiers bekostning samtidig som den tilspisset det indre motsetningsforhold innenfor arbeiderklassen og dermed gav kommunistpartiet nye muligheter. Prosessen som nærmest uunngåelig førte til at mulighetene ble brukt eller snarere misbrukt, og dermed igjen gav nazistene økte chanser, er nylig blitt belyst i en bok av Eve Rosenhaft: *Beating the Fascists? The German Communists and Political Violence 1929–1933* (Cambridge University Press, London 1983, 273 sider). Hun har undersøkt i detalj de ganske særegne samfunnsforhold som preget arbeiderstrøkene i Berlin, en hovedarena for gjentatte blodige gateslag mellom ytterpartiene i deres kamp for å tilvinge seg kontroll over hele bydeler ved utstrakt bruk av vold. Hennes synspunkter ligger ikke langt fra Hamiltons "social bases position", og avhandlingen supplerer til en viss grad hans bok. Eve Rosenhaft ser ikke utelukkende på forholdene i Berlin, hun retter også blikket noe videre; men hun holder seg hele tiden til kommunistpartiet. Richard Hamilton behandler som nevnt hvert enkelt av de viktigste partiene. I et par avsluttende kapitler anlegger han også et videre perspektiv, og her gir han i korte riss sitt syn på hele Weimar-Tysklands tragiske historie.

Sten Sparre Nilson

TOMMY MÖLLER: *Borgerlig samverkan*. Uppsala 1986: Diskurs.

Genom Tommy Möllers doktorsavhandling har vi fått en undersøkning om de borgerlige partiernas samverkansstrategi og – i stor utsträckning – faktiska samarbete åren 1957–1976. Det är den period som föregick den icke-socialistiska valsegern 1976. Mest uppmärksammat var den s k mittensamverkan, som tog sin officiella början 1965, men som hade haft föregångare 1960 och 1964. Vi får en utförlig och skarpsinnig analys av mittensamverkan och den uteblivna partisammanslagningen fp-c. Mindre uppmärksammat har nog varit hur högerpartiet/moderata samlingspartiet successivt förändrat sig i samverkansfrågorna. Tommy Möller gör en kronolo-

gisk redovisning av förloppen och fördjupar därtill framställningen genom en analys av de tre partiernas ståndpunkter.

Författarens sätt att kombinera ståndpunkter om samverkan med händelser i samverkansfrågorna under tiden 1960–1976 är intresseväckande och i långa stycken väl grundade. Möller har här gjort en betydande vetenskaplig prestation och han har lätt för att uttrycka sina iakttagelser på ett slagkraftigt sätt.

Författaren söker därutöver driva en teori, som han anser har bärighet också in i vår egen tid – 1986. Denna teori möter vi första gången i kapitel 1: "Huvudorsaken till blockpolitikens framväxt står att finna i integrationen på den borgerliga sidan" (s 9). I slutet av avhandlingen möter vi denna teori igen: "Vi har kunnat se hur det ägt rum en stegvis integration inom det borgerliga lägret. Först växte det fram en fast och institutionaliserad samverkan mellan centern och folkpartiet, och sedan knöts också moderaterna till gemenskapen. Även om partierna aldrig blev helt samstämda utkristalliserades ändå någonting som kan karaktäriseras som ett borgerligt block" (s 148–149). Och sista kapitlet avrundar författaren genom att anknyta till denna tankegång: "Syftet med denna avhandling har varit att beskriva det borgerliga samarbetet mellan 1957–76. Genom att följa den stegvisa sammansvetsningsprocess som har ägt rum inom borgerligheten under denna tid har jag också kastat ljus över ett mer generellt fenomen i svensk politik, nämligen den tilltagande polariseringen. Jag har visat hur maktväxlingsaspekten – till följd av det långvariga socialdemokratiska regeringsinnehavet – fått en allt större betydelse för de borgerliga; hur de i stigande grad börjat tänka i den engelska parlamentarismens banor och samordnat sina strävanden" (s 160).

Alldeles klart hur sambanden ser ut är det inte. Troligen sammanhänger oklarheten med att författaren tenderar att endast i förbigående redogöra för *politikens innehåll*. Författaren refererar mittenpolitiken i allmänna ordalag och har bifogat en förteckning över gemensamma partimotioner fp-cp 1965–1976. Men någon djupare analys gör inte förf. av politiken eller motionerna. Det framgår dock att det är författarens mening att mittenpolitiken låg mycket nära den socialdemokratiska politiken, om inte för annat så av valstrategiska skäl; kampen om marginalväljarna mellan socialdemokraterna och mittenpartierna spelade den rollen.

Om man verkligen studerar det politiska innehållet i t ex mittendokumentet 1966 och de tre partiernas parti-program (moderaterna 1969, centern 1970 och folkpartiet 1972) finner man en politik av ett slag som måste klassificeras som socialliberal, med långtgående krav på nya reformer, social utjämning och samhällseliga beslutsprocesser vid sidan av marknadsprisbildningen.

I denna vänstervridning av sakpolitiken ligger ett förhållande som är av väl så stor betydelse som frågan om borgerlig samverkan eller ej. Den samtidiga, sammanfallande attityden i socio-ekonomiska frågor från de tre partierna under 1970-talet tenderar emellertid att få en rätt undanskymd plats i författarens analys. Författaren tenderar inte minst att oriktigt tillerkänna moderaterna under Gösta Bohmans ledning andra ambitioner än maktväxling. Författaren gör ej verklighet av sitt eget vetenskapsteoretiska program, som baserar sig på Axel Hadenius' artikel "Att belägga motiv" (1984), när författaren *inte* gör oss uppmärksamma på dels mittenpolitikens vänsterinriktade karaktär och att det var denna politik som också moderaterna skulle föra, även enligt sitt eget dåtida partiprogram. Läget inför valet 1973 var att de borgerliga på sätt och vis gemensamt kritiserade socialdemokraterna från vänster beträffande sysselsättningen.

Om historien tagit slut 1973 hade författaren haft mera belägg för sin sammansvetsningsteori, dock med den av författaren gjorda markeringen att mittensamverkan som "institutionaliserad samverkan" ej var särskilt framträdande inför valet 1973 (s 86–87). "I åtskilliga sakfrågor – ofta av mycket central betydelse – uppstod dessutom tydliga meningskiljaktigheter mellan de båda partierna. Mot bakgrund av att varken centern eller folkpartiet numera såg några allvarigare hinder för samarbetet att driva egna särståndpunkter var detta i och för sig inte särskilt anmärkningsvärt. Centerpartiets förslag till ny rikspolisplan var, liksom den kategoriska ståndpunkten i kärnkraftsfrågan, oacceptabel för folkpartiet. Centerns radikala hållning i decentraliseringsfrågor – den 'gröna vågen' – utgjorde ett snabbt växande problem för mittensamarbetet" (s 86).

Även det berättigat att tala om en "integration på den borgerliga sidan" när verkligheten såg ut så enligt författaren själv?

Än mera tydligt blir det inför 1976 års val.

Författaren karaktäriserar kärnkraftsfrågan: "När riksdagen i maj 1975 tog sitt stora energipolitiska beslut, utmejslades en avgrundsdjup klyfta inom det borgerliga lägret" (s 102).

Jag anser att det minst lika väl som författarens samverkansteori går att lägga följande perspektiv på den borgerliga "oppositionsstrategin"; detta på grundval av de data som författaren redovisar så ambitiöst och slagkraftigt:

1. I centrum för de tre borgerliga partierna står *maktväxlingsönskemålet* – en icke-socialdemokratisk regering.
2. *Samtliga partier driver en mittenpolitik* av socialliberal karaktär. Centerpartiet genomgår två utvecklings-

faser i denna riktning: omformningen från bondeförbund till centerparti i slutet av 1950-talet och i och med partiledarskiftet 1971. Moderaterna genomför en markant vänstervridning från 1969. I socio-ekonomiska frågor är detta detsamma som folkpartiets politik, "sociala reformer utan socialism".

3. Därtill profilerar sig vardera partiet vid sidan av denna mittenpolitik på det socio-ekonomiska fältet. Tydligast är centern och kärnkraften, men även moderaterna och kriminalpolitiken och folkpartiet och jämställdheten kan räknas så.

4. Socialdemokraterna förlorar, nästan, 1973 års val på sin socio-ekonomiska politik, som de borgerliga samfällt kritiserar närmast från vänster från hösten 1971.

5. Socialdemokraterna förlorar 1976 års val på sin socialiseringspolitik, "maktfullkomlighetsattityd" och kärnkraften.

6. Den mest avgörande faktorn i dessa val är *socialdemokraternas* politik. Socialdemokraternas hegemoni i svensk politik kommer också till uttryck genom att de orsakar sina egna nederlag.

7. Den "oppositionstrategi" som lyckas är egentligen *ingen* av de samverkansstrategier som diskuterats inom borgerligheten sedan 1960. Den som för till främ gång 1976 (och nästan 1973) är en speciell strategikombination som dock i viss mån kan sägas anknyta till Bertil Ohlins oppositionsstrategi före mittensamverkan på 1960-talet.

8. Denna oppositionsstrategi kan man beskriva som

- en sammanfallande socialliberal hållning hos alla de borgerliga partierna beträffande sysselsättning, socialpolitik, offentlig sektor,

- gemensam kritik av socialdemokratiska socialiseringssträvanden,

- därtill varsin specifik partiprofil i syfte att motsvara önskemål vid sidan om den socio-ekonomiska dimensionen hos vissa segment av den socialdemokratiska väljarkåren,

- nej till partisammanslagning eller institutionaliserad samverkan de borgerliga emellan i syfte att ej kullkasta syftena i det ovanstående,

- kraftfull oppositionskritik mot socialdemokratin; inga partiella uppgörelser,

- socialdemokratin skall försättas i minoritet; regeringsbildning på den grundvalen kommer att sätta folkpartiet som "riktkarl", oberoende av om det blir fråga om samlingsregering, borgerlig trepartiregering eller borgerlig minoritetsregering.

9. Denna "implicita strategi" lyckades som oppositionsstrategi 1976, men var också grunden till regeringskriserna 1978, 1979 och 1981.

Jag menar att denna tolkning låter sig göras mer än författarens "integrationsteori" på grundval av författa-

rens egna empiriska avsnitt. Man kan därför väl säga att den dåtida borgerliga oppositionsstrategins överordnade syfte var en fråga om *maktväxling* och därmed sammanhängde en stark vänstervridning av sakpolitiken. Samverkansförhållanden spelade däremot ringa roll; den faktiska samverkan och även samverkan som prioriterad strategi var under upplösning under 1970-talet.

Det var den kombination av sammanfallande socialliberal politik och särskiljande politik på andra fronter än den socio-ekonomiska hos de borgerliga, som tillsammans med socialdemokraternas sätt att sköta *sin* politik i dessa avseenden ledde till valresultaten 1973 och 1976 och sedermera 1979.

En anledning till att författaren inte uppmärksammat det paradoxala i att man kan ha en polariserad kamp om den parlamentariska makten och samtidigt mycket näraliggande politik kan ligga i att författaren inte alltid utnyttjar sina referenser på bästa sätt.

Författaren refererar till Fredrik Lagerroths kända uppsats (1943) om samlingsstyrelse eller parlamentarism av brittisk typ i svensk politik, men tar ej upp den tankeväckande kritik som Ernst Wigforss (1944) riktade mot Lagerroths och Herbert Tingstens sätt att ställa detta problem, trots att bla Olof Ruin i sin bok om den svenska regeringsfrågan 1945–1960 *Mellan samlingsregering och tvåpartisystem* (1968) redovisar denna Wigforss' synpunkt. Wigforss' tankegång är helt enkelt att det är fel att tro att när partierna är varandra nära i åsikterna så ökar också förutsättningarna för samlingsregeringar. I stället har vi i sådana fall att vänta oss polariserad parlamentarism av engelsk typ. (Och omvänt bör man – normativt – besinna att stora åsiktsskillnader kanske bör kapslas in i koalitionsregeringar och kompromisser, om inte den fredliga samhällsformen skall upplösas.)

Om författaren hade använt sig av tex denna tankegång skulle han, enligt min mening, ha fått ett bättre tankeverktyg till förfogande. Man skulle kunnat få klart för sig det paradoxala i den ökande polariseringen och den allt intensivare kampen för maktväxling – just på grundval av mycket näraliggande program, dvs mittenpolitiken.

Författaren har haft tillgång till Gunnar Heckschers minnesanteckningar, men enligt min uppfattning inte utnyttjat dem så fullt ut som hade varit möjligt, framför allt när det gäller att belysa bedömningarna inom högerpartiet 1959. Det visar sig att Hjalmarsons-Svärds profileringslinje möttes med skepsis på många håll inom partiet; man fruktade just för konsekvenserna när det gällde relationerna till centerpartiet och folkpartiet. Författaren använder inte Heckschers anteckningar som källa för mycket mera än Heckscher själv, men anteckningarna visar på *sammanvävningen* mellan sakståndpunkter och

strategiska bedömningar, som är så karaktäristiskt för politiskt beslutsfattande.

Jag vill också nämna författarens sätt att hänvisa till Arend Lijphart i samma sammanhang. I sitt avslutande kapitel tar författaren upp Lijpharts bok *Democracies, Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries* (1984). Författaren argumenterar för att den borgerliga integrationen och ökade tvåpartimässigheten, som han anser sig konstatera, stämmer väl med en av de modeller som Lijphart ställer upp i sitt arbete, majoritetsmodellen, dvs den engelska parlamentarismen till skillnad från konsensusmodellen – en demokrati av typ Belgien. Möller argumenterar för att majoritetsmodellen är väl tillämplig i vårt samhälle och att den borgerliga integrationen har varit ett bidrag i den riktningen. Författarens hänvisningar till Lijphart är emellertid inte alldeles korrekta och jag anser att själva huvudresultatet i Lijpharts analys borde stämt Möller till eftertanke. Lijpharts analysmetoder leder fram till att Sverige som *empiriskt faktum inte går att klassificera som en majoritetsdemokrati av brittisk typ*. Vårt mångpartiväsen uttrycker fler politiska dimensioner än vad som gäller om man skall passa in i en rent brittisk typ av demokrati. Sverige och några andra politiska system klassificeras av Lijphart som i ett mellanläge – mellan majoritets- och konsensusdemokrati.

Lijpharts empiri är alltså inte detsamma som Lijpharts normativa modeller och Lijpharts empiri borde också ha antytt för Möller att hans integrationsteori är osäker. Lijpharts empiri antyder i själva verket en förklaring till varför vi har så mycket av minoritetsregeringar (dvs avvikelser från majoritetsdemokratiidealet) i Sverige och varför det var rätt sannolikt att en icke-socialistisk riksdagsmajoritet av den typ som skapades 1976 skulle finna det svårt att skapa en integrerad samverkan i regeringsställning, liksom i opposition. Det beror på att vi har att göra med andra konfliktdimensioner, vid sidan av den socio-ekonomiska.

Möllers avhandling ger nya kunskaper om beslutsprocesser och händelser de tre borgerliga partierna emellan, men i alltför hög grad förbigår analysen ståndpunkter i sakfrågor. Författarens teoretiska analysverktyg är bristfälligt utvecklade och det saknas samband mellan ett inledande teoretiskt kapitel och ett avslutande principiellt diskuterande kapitel. Detta leder dock inte till att de empiriska avsnitten blir lidande; de ger mycket av politiskt intresse tack vare författarens förmåga att skriva klart om komplicerade skeenden. Däremot kan man säga att författarens ringa engagemang för de teoretiska perspektiven leder till att han driver en teori ("integrationen") utan att bevisa den övertygande.

Björn von Sydow

ROLF OHLSSON: *Högre utbildning och demografisk förändring*. Ekonomisk historiska föreningen, 1986.

Den högre utbildningen har expanderat kraftigt i Sverige. Belysande siffror är att 1923 skrevs 1,5 % av 20-åringarna in vid universitetet, 1968 23 %.

I boken *Högre utbildning och demografisk förändring* försöker Rolf Ohlsson förklara denna utbildningsexpansion genom att relatera den till den kraftiga samhälleliga omvandlingen, framförallt genom att studera ekonomiska och demografiska faktorer som inflyttande på utbildningsexpansionen. Boken ingår i ett större utbildningsprojekt vid Ekonomisk historiska institutionen i Lund. Inom projektet har tidigare L. Petterson: *Ingenjörutbildning och kapitalbildning* (1983) och A. Nilsson: *Studiefinansiering och social rekrytering* (1984) publicerats.

Syftet med detta arbete är att finna de faktorer som har orsakat utbildningsexpansionen. Tidigare studier på området har behandlat institutionella förhållanden, kortsiktiga förändringar o dyl. Detta arbete omfattar perioden 1923–1975. Genom att en så lång period omfattas av studien kan både de långsiktiga generella och de kortsiktiga specifika dragen analyseras, vilket sker huvudsakligen med hjälp av tidsserieanalys.

Ohlsson börjar med att beskriva utbildningsexpansionen. På en ofullständig statistik över antalet studeranden har författaren fått börja med ett omfattande insamlings- och bearbetningsarbete, för att sedan konstruera konsistenta tidsreorier över antalet studeranden på olika nivåer i skolsystemet. Resultatet av detta arbete är, att vi för första gången får se sammanhängande tidsreorier avseende denna viktiga del av svensk ekonomi. Det mått som används är antalet första gången nyinskrivna vid universitet och högskolor. Det visar sig att expansionen i högskoleutbildningen inte varit jämn. Den kan delas in i tre perioder med olika utvecklingsförlopp: under perioden 1923–1942 var den årliga tillväxttakten 2 %, 1942–1956 5 % för att stiga till 15 % 1956–1968, varefter trenden bryts och den årliga tillströmningen minskar. Det dominerande inslaget är trenden, utom under den första perioden, som har kraftiga fluktuationer.

För att förklara denna utveckling utgår författaren från ekonomiska teorier om utbildningens roll i samhället. Ohlsson koncentrerar analysen till efterfrågesidan. Naturligtvis är en utbudsökning, dvs en ökning av antalet utbildningsplatser, en nödvändig förutsättning men Ohlsson visar att utbyggnaden i stor utsträckning varit efterfrågestyrd genom att jämföra tidpunkten för beslut om utbyggnad med tidpunkten då stora årskullar passerar genom utbildningssystemet. Det visar sig att utbyggnadsbeslut regelmässigt kommer efter efterfrågeökningen. Efterfrågeteorin är därför en rimlig

utgångspunkt även om det för vissa utbildningar, t ex ingenjörer kan finnas mera komplicerade mönster.

Efterfrågeteorin har sin grund i skvalhandlingsteorier och utgångspunkten blir därmed, att förändringar i tillströmningen till högre utbildning ses som orsakad av förändringar i individernas val mellan utbildning och yrkesarbete och mellan olika utbildningar. Detta leder Ohlsson till att studera vilka faktorer av ekonomisk, social och demografisk natur som har givit efterfrågeförändringarna.

Den första delen i en efterfrågeanalys måste bestå av att bestämma antalet som kan efterfråga högre utbildning och därefter kartlägga de faktorer som lett till ett val av högskolestudier. Utbildningssystemet är uppbyggt av ett antal segment, vilket gör att den potentiella högskolegruppen består av dem som vid varje stadiabyte valt en högskoleförberedande linje.

För att kunna ta hänsyn till att antalet nyinskrivna påverkas både av storleken på ungdomskullarna (kohortstorleken) och av hur många som går vidare till högskolemeriterande linjer vid de lägre stadiabytena konstruerar författaren årliga övergångsfrekvenser för varje kohort av manliga och kvinnliga studenter, gymnasieingenjörer och gymnasieekonomer. För t ex manliga studenter varierar dessa från 84 % 1933 till 55 % 1940. Från 1940 fram till slutet av 1960-talet stiger övergångsfrekvenserna trendmässigt till omkring 85 % för att därefter sjunka på ett dramatiskt sätt. De olika gruppernas övergångsfrekvenser uppvisar ett mycket likartat mönster, vilket gör det troligt att det funnits "generellt verkande faktorer i ekonomin som påverkat de olika gruppernas val mellan förvärsarbete och fortsatta studier." (citad sid 37) Det är dessa övergångsfrekvenser som är intressanta att relatera till ekonomiska, sociala och demografiska förändringar och den följande analysen koncentreras på variationer i dessa övergångstal.

Ohlsson börjar med att undersöka i vad mån humankapitalteorin kan förklara förändringar i utbildningen. Humankapitalteorin är en teori, som ser utbildning som en investering, där efterfrågan på utbildning bestäms av avkastningen. Eftersom investeringar i högre utbildning visat sig vara i hög grad lönsamma skulle detta förklara utbildningsexpansionen. Författaren menar emellertid att detta är en etablerad teori utan empirisk förankring. Det finns ett antal studier över lönsamheten i högre utbildning. Dessa kan emellertid inte belägga humankapitalteorin eftersom förändringar i lönsamheten inte kopplas till förändringar i utbildningsefterfrågan. Ohlsson gör ett antal egna lönsamhetsberäkningar, bl a på årliga lönsamhetsförändringar under 1950- och 1960-talet för civilingenjörer jämfört med gymnasieingenjörer, adjunkter jämfört med banktjänstemän, adjunkter jämfört med metallarbetare. Han drar slutsatsen, att avkast-

ningen på investeringar i högre utbildning varit hög och oförändrad under hela perioden 1956–1968 samtidigt som tillströmningen ökade kraftigt, dels pga ett ökat antal studentexamina men också pga ökade övergångsfrekvenser (från 70 % 1956 till 88 % 1968 för manliga studenter). Inte heller förhållandena under mellankrigstiden stöder humankapitalteorin. Det dataunderlag, som finns tillgängligt för mellankrigstiden visar på hög och stabil lönsamhet samtidigt som övergångsfrekvenserna minskade trendmässigt från omkring 1933 till början av 1940-talet. Detta skulle naturligtvis kunna vara konsistent med humankapitalteorin om efterfrågeförändringar på arbetsmarknaden samtidigt inträffar. Ohlsson visar emellertid att detta inte var fallet.

Av dessa resultat drar författaren slutsatsen att en hög avkastning förmodligen är ett nödvändigt men inte ett tillräckligt villkor för förändringar i tillströmningen till högre utbildning.

Alternativ till modeller härledda ur humankapitalteorin är modeller baserade på filter-, signal- och sorterings-teorier. Dessa modeller är varianter på en teori, där utbildningens viktigaste funktion antas vara att skapa och förmedla information om individerna på arbetsmarknaden. Dessa ser Ohlsson som delar av en allmän ekonomisk informationsteori.

Humankapitalteorin å ena sidan och filter-, signal- och sorterings-teorierna å andra sidan antar att utbildning har olika funktioner. Utbildning är dels produktivitetshöjande genom de kunskaper som inhämtas, dels ett sätt att ge information om den arbetssökande, både till individen och till en potentiell arbetsgivare. Ohlsson anser det inte fruktbart att teoretiskt renodla de olika funktionerna (produktivitetshöjande (humankapitalteorin) eller informationspridare (filter, sortering)) hos utbildning, särskilt som det ännu inte lyckats att separera dessa funktioner empiriskt. Detta kommer heller aldrig att vara möjligt, såvida man inte accepterar att utsätta individer för sociala experiment, något som Arrow, grundaren till informationsteorierna på utbildningsområdet, var medveten om. En utväg kan då vara att, som Ohlsson gör, utgå från en teori om hur arbetsmarknaden fungerar och koppla denna till utbildningsfunktioner samt till interaktionen mellan demografiska och ekonomiska faktorer. Genom denna ansats ger författaren ett helt nytt bidrag till utbildningsteorin.

För analysen av sambandet mellan demografiska och ekonomiska faktorer använder Ohlsson den amerikanske ekonomen Easterlins arbete som utgångspunkt. I dessa arbeten visas att individernas beteende och möjligheter påverkas av storleken på den kohort de tillhör: individer, som tillhör en stor födelsekohort kommer bli att få lägre inkomster och högre sannolikhet för arbetslöshet än personer i en liten födelsekohort. Ohlssons hypoteser är, att kohortstorlek och utbildningsefterfrå-

gan har ett positivt samband och att utbildning fungerar sorterande. Dessa två knyts samman med den "duala arbetsmarknadsteorin", dvs att arbetsmarknaden består av olika delar med begränsad eller obefintlig rörlighet dem emellan.

För att undersöka denna hypotes delar Ohlsson in den demografiska grundvariabeln i två delar. Nyttillskottet till arbetsmarknaden delas in i en del, som sökt sig till undre segmentet (industriarbete) och en del, som sökt sig till det övre segmentet (tjänstesektorn).

Analysen byggs upp i tre steg:

1. Demografiska förändringar har påverkat arbetskraftens sammansättning efter ålder.
2. Det finns en begränsad substituerbarhet mellan yngre och äldre i arbetskraften. Orsaken är att det finns stadier i yrkeskarriären exemplifierade med lärlingen och yrkesarbetaren. Däremot finns det större möjlighet att substituera mellan olika formella utbildningar vid nyanställningar.
3. De begränsade substitutionsmöjligheterna medför att de ungas ekonomiska villkor varierar beroende på demografiska förändringar.

Arbetsmarknadens sätt att fungera i det övre segmentet innebär att kohorteffekten bör vara svagare här, vilket Ohlssons empiriska resultat bekräftar. Ohlsson får ett positivt samband mellan kohortstorlek och övergångsfrekvenser. Övergången mellan folkskola och realskola visar ett svagt samband, medan övergångar mellan realskola och gymnasium visar ett starkt samband: en ökning med 10 % av kohortstorleken ökar övergångsfrekvensen med 2,4 % ($R^2=0,8$, signifikanta värden).

Ohlssons slutsats är att om man skulle försöka förklara utbildningsförändringar under t ex mellankrigstiden enbart med förändringar på akademikernas arbetsmarknad fås till synes paradoxala resultat. Paradoxen försvinner emellertid då hänsyn tas till den demografiska dynamiken.

Redan Ohlssons minutiösa arbete med empirin är ett stort bidrag i sig. Till detta kommer så författarens förmåga att gå mellan teori och empiri och därigenom ge ny kunskap om utbildningsexpansionen och dess bestämningsfaktorer.

Boken bjuder på spännande läsning, då författaren går igenom den ena efter den andra av de modeller som vi "accepterat" som åtminstone approximativa förklaringar till utbildningsexpansionen och visar att ingen av dem är tillfyllest. Metoden att koppla samman ekonomiska utbildningsteorier, demografiska förändringar och en arbetsmarknadsteori är originell och kommer förhoppningsvis att utmana andra forskare att söka bekräfta eller förkasta Ohlssons resultat. Sådan forskning underlättas i hög grad av Ohlssons grundläggande arbete

med att samla in uppgifter om studenter i olika stadier av utbildningssystemet och göra dessa uppgifter jämförbara över tiden.

Högre utbildning och demografisk förändring är en bok som jag vill rekommendera både som kurslitteratur för utbildningar som är inriktade på utbildning och arbetsmarknad och till alla som är intresserade av dessa frågor – inte minst till planerare inom utbildnings- och arbetsmarknadsområdena.

Agneta Kruse

JOACHIM SCHÄFER: *Från tillväxt till trygghet. Tio års debatt om strukturpolitikens mål och medel*. Acta Universitatis Upsalensis nr 96. Distribution: Almqvist & Wiksell, 1984

1. Inledning

I kommunalvalet 1966 gick socialdemokraterna kraftigt tillbaka och fick den lägsta röstprocenten sedan 1930-talet. Valförlusten ledde till en intern självrensning och till att en extra partikongress inkallades hösten 1967. I omprövningen föddes den sk näringspolitiska offensiven; staten skulle uppträda aktivare i förhållande till näringslivet och åta sig att samordna och reglera marknadsekonomin. En rad konkreta initiativ togs, t ex näringspolitiska fonden, statens industriverk, industristöd, statsföretag AB, investeringsbanken, styrelsen för teknisk utveckling och en aktivare regional- och arbetsmarknadspolitik. På viktiga punkter innebar denna offensiv en brytning med den tidigare socialdemokratiska analysen och politiska positionen. I den offentliga debatt som följde på dessa initiativ formerade oppositionspartierna sina styrkor till en ny kraftmätning om planhushållning.

Detta skeende bildar upptakten till Joachim Schäfers doktorsavhandling om idéutvecklingen hos de svenska riksdagspartierna rörande statliga interventioner i näringslivet under perioden 1967–76.

Avhandlingen är organiserad i fyra avsnitt, vartill kommer Summary, en utförlig notapparat och bibliografin. Det första kapitlet introducerar studien och innehåller en problematisering av och syftesangivning för forskningsuppgiften. Här finns också metodöverväganden och källredovisning. Det andra avsnittet "Den näringspolitiska offensiven" behandlar perioden från 1967 fram till de första åren på 1970-talet och presenterar en politisk debatt som har maximal ekonomisk tillväxt som doktrin tvärs över partifällorna. Det tredje kapitlet "Problem på offensiven" skildrar hur debatten småningom övergår i en allmän omvärdering av tillväxtmålet

och ett framhävande av trygghetsmål i termer av arbete åt alla och regional balans. I det fjärde kapitlet, slutligen, "Från tillväxt till trygghet", görs en sammanfattande analys av idéutvecklingen.

II. Sammanfattning

I avhandlingen skildras en socialdemokrati som under flera decennier vid makten har skapat en framgångsrik tillämpning av planhushållningsideologin. Arbetslösheten har pressats tillbaka och välfärden ökat. Strukturpolitiken hade som huvudinslag att inflationen skulle tvingas tillbaka genom en överbalansering av statsbudgeten, samtidigt som den nödvändiga strukturomvandlingen främjades. Processen väntades slå ut de olönsamma företagen och omfördela produktionsresurserna till en effektivare produktion. Därigenom kunde lönerna öka, samtidigt som konkurrensförmågan förstärktes. Staten skulle ta ansvaret för den strukturarbetslöshet som oundvikligen skulle uppkomma. Programmet skulle förverkligas genom den generella ekonomiska politiken, en snabb utbyggnad av den offentliga sektorn, samt ett ökat statligt inflytande över kapitalbildningen och kreditförmedlingen genom pensionsfonderna.

De borgerliga partierna hade under socialdemokratiens maktinnehav gradvis kommit att godtaga statliga ingrepp i marknadsekonomin. I första hand handlade accepten om ett statligt ansvar för konjunkturpolitiken och för den fria konkurrensen, men också för medborgarnas välfärd. Under 1950- och 1960-talen kom den offentliga sektorns expansion och det offentliga sparandet att bli de stora politiska stridsäpplena. Tillväxtens frukter borde, enligt de borgerliga, användas till att gynna privat ägande och sparande. Den offentliga sektorn fick inte öka snabbare än den totala tillväxten i ekonomin (s 15–16).

Sveriges kommunistiska parti hade under sin historia behållit sina långsiktiga mål och medel oförändrade. Slutmålet var att byta ut den kapitalistiska ordningen mot en socialistisk planekonomi med betydande inslag av statliga företag. Som etappmål kunde man dock avsluta sig till arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Under 1960-talet sökte man uppnå en större självständighet i förhållande till öststaterna.

Den näringspolitiska offensiven

Åren av framgång bröts under 1960-talet och kurvorna på de ekonomiska diagrammen började peka åt fel håll; samtidigt som tillväxten avtog, ökade arbetslösheten och den regionala obalansen. Sverige uppfattades stå inför en ny strukturomvandling som ytterst berodde på den hårdnande konkurrensen på världsmarknaden och den nya teknik som introducerades, samtidigt som efterfrågan riktades mot delvis nya varor. Strukturproblemen

kunde inte lösas genom att avskärma den svenska ekonomin från omvärlden, utan en anpassning måste ske till de nya villkoren. Anpassningen åstadkom stora trygghetsproblem, men skapade samtidigt deras lösning; arbeten som försvann i en viss sektor eller landsdel kompenseras med att nya kunde erbjudas i andra branscher och på andra orter. Sålunda sågs i detta skede ingen olöslig målkonflikt mellan tillväxt och trygghet (s 196). Partierne var också överens om att det gällde att hålla en så hög tillväxttakt som möjligt.

Om enigheten var påfallande ifråga om målet, gick meningarna desto mer isär ifråga om de instrument som borde användas. Schäfer urskiljer tre skolor rörande avvägningen mellan reglering och marknad. VPK förklarade problemen med marknadsekonomins kris och såg lösningen i långtgående statliga ingrepp, särskilt riktade mot kreditmarknaden och storföretagen.

De borgerliga partierna tolkade problemen som ett utslag av att marknadsekonomin blivit överreglerad. Strukturomvandlingen var en naturlig marknadsföretelse och borde vara näringslivets prerogativ. Lösningen låg i en generell ekonomisk politik och offentliga investeringar som stimulerade moderniseringen av produktionen. Särskilt viktigt var att stödja småföretagen såsom viktiga förnyelsekrafter i ekonomin. Centern profilerade sig genom att vara beredd att acceptera mer av statliga ingrepp ifråga om planering och kapitalstöd för att åstadkomma regional balans. Folkpartiet föreslog bildandet av ett korporativt organ för att främja samförståndet och underlätta den ekonomiska politiken. Detta förslag står således i bjärt kontrast mot den kritik mot korporatistiska politiska tendenser som folkpartiet fört fram under senare år. Högerpartiet/moderaterna förespråkade med särskilt eftertryck ägardemokrati.

Socialdemokraterna delade de borgerliga partiernas åsikt att marknaden var det effektivaste systemet, samtidigt som man hävdade att marknaden hade brister som ständigt måste korrigeras genom statlig intervention. Statens roll var helt enkelt att perfektionera marknadsekonomin (s 212). Ibland misslyckades marknaden att få igång produktionen på viktiga områden och emellanåt skedde en så obarmhärtig utveckling att tryggheten hotades. Den näringspolitiska offensiven innebar en ökad statlig aktivitet på marknaden med de nya administrativa instrument som ovan nämnts. Kursändringen var tydligast i fråga om synsättet att selektivt ekonomiskt stöd var att föredra framför ett generellt – både i industri- och regionalpolitiken.

Problem på offensiven

Under 1970-talet ökade arbetslösheten och den regionala obalansen förstärktes. I detta skede inträffar en tydlig förskjutning i synsätten hos alla partier. Schäfer

visar övertygande hur det började framstå som viktigare att få socialt acceptabla effekter av (den framgångsrika) strukturomvandlingen än att uppnå maximal tillväxt (s 120).

Socialdemokraterna hävdade att tryggad sysselsättning var det överordnade målet. En tydlig positionsförskjutning skedde från kravet på trygghet på arbetsmarknaden till krav om trygghet på arbetsplatsen, vilket var liktydigt med att de regionala problemen uppmärksammades mer. Synen på strukturomvandlingen ändrades dock ej – den politiska uppgiften var att öka den materiella välfärden. De offentliga investeringarna och lokaliseringstödet ville man koncentrera till primära och regionala centra för att skapa regionala stödjepunkter. Statsföretagen spelade en undanskymd roll i debatten, med ett notabelt undantag, nämligen de planerade, men sedermera av den första borgerliga regeringen skrinlagda, satsningarna på Stålverk 80 i Luleå.

Bland de borgerliga partierna hade moderaterna fortfarande ambitionen att maximera tillväxten och såg inte någon motsättning i att samtidigt hävda att regionalpolitiken skulle garantera trygghet i arbete och boende i alla landsdelar. Befolkningsomflyttningar var oundvikliga, men skulle göras så begränsade som möjligt genom utvecklandet av allsidiga regionala arbetsmarknader. Problemen i marknadsekonomin berodde på att de självläkande krafterna inte hade fått tillräckligt spelrum genom överdosering av den statliga medicinen. Selektiva insatser ansågs skapa en myekekonomi och generella medel borde användas för att främja ett företagsvänligt klimat och nyföretagande, särskilt nämndes sänkta arbetsgivaravgifter, sänkt energiskatt, ökade investeringsavdrag m m. Statens uppgift var att formulera spelregler för det ekonomiska livet och den fria konkurrensen. Grunden för välståndet borde vara det privata sparandet.

Folkpartiet hävdade att flertalets välfärd inte fick köpas till priset av fortsatt miljöförstöring, vidgade ekonomiska klyftor och växande otrygghet för en minoritet. En politisk reglering av marknaden godkändes sålunda. Ifråga om regionalpolitiken menade man att den borde omfatta hela landet, då storstadsproblemen bara kunde lösas i ett större sammanhang. Centerpartiet var fortfarande det borgerliga parti som var mest öppet för tanken på statsingrepp i marknaden, i första hand för att uppnå regional balans och decentralisering. I det inre stödområdet kunde man tänka sig selektiva insatser typ lokaliseringstödet. Det var också uppenbart att tillväxtmålet omprövats till förmån för målet om regional balans. Man eftersträvade en statligt justerad marknadshushållning. Kritiken var stark mot ortsklassificeringen som sågs som en metod att fortsätta en sedan 1960-talet pågående systematisk utarmning av småkommunerna.

VPK vidhöll sin kritiska inställning till den offensiva

näringspolitiken och fortsatte att kräva en industriell omvandling under statlig kontroll. Huvdörförslaget var att ersätta selektiva insatser – ”gåvopolitiken” – med en plan för utbyggnad av statliga industrier. Partiet sympatiserade med centerns regionplan, samtidigt som man hävdade att centern inte angav verkningfulla instrument för dess genomförande. Den fjärde AP-fonden ansågs handla om att ge pensionspengar till storfinansen.

III. Avhandlingens objekt

Avhandlingens objekt anges vara fortsättningen av debatten om statskontroll över näringslivet, dvs efter 1967 och efter den tidsperiod som Lewin studerat i ”Planushållningsdebatten” (1967). Skriften innehåller sålunda ingen polemik mot Lewin – eller för den delen Mats Dahlkvist, vilken studerat skillnaderna mellan Lewin och Tingsten ifråga om förhållandet mellan planhushållning och socialism som idéstrukturer.

Strukturpolitikens mål och medel

I avhandlingen definieras kärnbegreppet strukturpolitik som ”statlig kontroll av industriutvecklingen” (s 17) och inkluderar näringspolitik, sysselsättningspolitik och regionalpolitik. Därmed exkluderas jordbruks- och energipolitik eftersom ”de representerar så särpräglade och specifika tillämpningsområden för näringspolitiken att de har föga relevans för det principiella resonemang jag vill spegla” (s 24).

I Joseph Hellers bok ”God som guld” berättas om en jordbrukare som ansåg att det var krypande socialism att ge statsbidrag till andra än bönder! Går det att förstå centerns mjukare hållning till selektiv och aktiv näringspolitik utan att analysera jordbrukspolitiken, som i sak också har en viktig regionalpolitisk innebörd? 1966 lade den dåvarande jordbruksutredningen fram ett reformprogram där den socialistiska majoriteten föreslog att rationaliseringen av jordbruksnäringen borde påskyndas och självförsörjningsgraden minskas till 80 %. Här kom socialdemokratin att frondera mot såväl centern som högerpartiet och delar av folkpartiet, där motargumenten i hög grad var regionalpolitiska.

När det gäller energipolitiken är det tveksamt – för att inte säga felaktigt – att hävda att debatten ”handlat mindre om strukturomvandling än valet av framställningsteknik” (s 24). Med utgångspunkt i energipolitiken ifrågasattes systematiskt tillväxtdoktrinen i den politiskt-ekonomiska debatten. Hållningen till kärnkraften ingår i en ny politisk dimension som strukturerar väljarnas attityder och bryter vänster-högerskalans dominans (jfr Sören Holmbergs et al undersökning 1977). Denna omsvängning skedde parallellt med att trygghetsfrågorna började komma högt upp på den politiska dagord-

ningen och fick som bekant centern och vpk att gemensamt ingå i linje 3 i folkomröstningen 1980.

Löntagarfondsfrågan behandlas ej i avhandlingen, vilket är förvånande med tanke på dess roll under valrörelsen 1976.

De svenska riksdagspartierna

Författaren begränsar sin analys av idéutvecklingen till de svenska riksdagspartierna. Det är en uppenbar svaghet att de politiska positionerna hos näringslivet och fackföreningsrörelsen inte finns med (i motsats till exempelvis Lewins analys av planhushållningsdebatten). Författaren är emellertid medveten om denna komplikation och framhåller: ”I den utsträckning partiernas företrädare säger sig ha influerats av organisationer . . . och dessa budskap spelar en mera framträdande roll i argumentationen kommer de att ingå i undersökningen. Skillnaden mellan att systematiskt granska inlägg och den ansats jag valt, är att partierna själva får peka ut vad som varit av vikt för idéutvecklingen” (s 24). Författaren förefaller överlåta en del av sin forskningsuppgift med stort förtroende till de aktörer han studerar, vilket måhända skapar oordning med den kritiska distansen och intersubjektiviteten. Problemet skall dock ej överdrivas eftersom det visar sig att det knappast alls förekommer någon hänvisning till budskap från näringsliv och fack i avhandlingen. Att påvisa en sådan passivitet från marknadens aktörer i den ekonomiska debatten under ett sådant decennium vore i sig en banbrytande gärning som skulle kunna bli avhandlingens huvudresultat (sic!).

Debattavgränsningen till de politiska partierna får också som konsekvens att den solidariska lönepolitiken hamnar utanför framställningens ram, trots att den utgjorde en kraftigt strukturpåverkande faktor. Den solidariska lönepolitiken innebär att tendenserna förstärks till utslagning av svaga företag och ökad kapitalackumulation inom starka företag. Exportindustrins utveckling i Sverige betingas till en viktig del av de ”övervinster” som lönepolitiken skapade. Arbetsmarknadspolitiken i Rehns design blev ett komplement till den solidariska lönepolitiken som fick sitt genombrott under 1960-talet och som nådde ytterligare framgångar under början av 1970-talet (jfr Hedborg & Meidner, 1984). Mellan 1959 och 1976 minskade sålunda lönespännvidden från 30 % till 13 % inom LO/SAF-området.

IV. Material och metod

Avhandlingen bygger på den politiska idéanalysen och kan inrangeras i en statsvetenskaplig forskningstradition med många namnkunniga svenska företrädare. Portalfiguren är naturligtvis Herbert Tingsten med banbrytande verk under mellankrigsåren om de konservativa idéerna och på fyrtioalet om socialdemokratin idéutveckling.

Forskare vid författarens institution Skytteanum har gett betydande bidrag till idéanalysen, särskilt Carl-Arvid Hessler om statskyrkodebatten, Leif Lewin om planhushållningsdebatten, Sverker Gustavsson om forskningsdebatten och Evert Vedung om unionsdebatten.

Materialet som använts i avhandlingen består i första hand av parti- och riksdagstryck. Det finns utmärkt redovisat i den fylliga notapparaten och i källförteckningen.

För att följa Vedung kan man skilja på innehållslig och funktionell idéanalys. I det första fallet står innehållet i de politiska budskapen i centrum. Analysen går ut på att tolka och precisera olika utsagor samt pröva deras relevans, logiska konsistens och möjligen också empiriska hållbarhet. Analysen syftar till att pröva idéernas giltighet. Den funktionella analysen handlar däremot om att förklara politiska ställningstaganden.

Schäfers avhandling kan karakteriseras som en innehållslig idéanalys. Syftet anges också till att klargöra riksdagspartiernas meningsutbyte om i vilken utsträckning och på vilket sätt staten bör påverka strukturomvandlingen – den omfördelning av arbete och kapital som sker från låg- till högproduktiva företag och branscher (s 17). Klargöra står här för att tolka, beskriva och ordna partiernas budskap (s 21).

En viktig fråga måste vara i vad mån de politiska ställningstagandena och utspelen var strategiskt betingade? Socialdemokraterna satt i regeringsställning och idéutvecklingen fick nära samband med (för att inte säga manifestation i) den konkreta politiken, t ex den näringspolitiska offensiven och användningen av selektiva medel. Men hur var det med den politiska oppositionen? Efter att ha grupperat de strukturpolitiska förhållningssätten i tre skolor drar författaren följande slutsats: "De tre linjernas förhållningssätt präglades även av att principer och praktisk politik korresponderade" (s 219). Den innehållsliga idéanalysens möjligheter att fungera som underlag för en prediktion måste vara mycket begränsade. Om perioden 1976–1979 hade ingått i analysen hade utan tvivel framkommit att subventionspolitiken till industrin nådde ständigt nya höjder, liksom budgetunderskottet, under det borgerliga styret. Under perioden 1970–75 utbetalades 9 miljarder i industristöd mot 52 miljarder under 1976–80. Frågan är om denna subventionspolitik innebar ett ändrat synsätt, en strategisk politik i regeringsställning eller att de borgerliga partierna bedrev en strategisk oppositionspolitik under 1960-talet och framåt? Under alla omständigheter bör slutsatsen om korrespondens mellan principer och praktisk politik dras mindre äppelkindat. Min allmänna bedömning är att avhandlingen hade vunnit på att tillföras en funktionell analys av den idépolitiska utvecklingen.

V. Resultat

Tillväxt och trygghet är två nyckelbegrepp i Schäfers avhandling. En central problemställning är hur dessa begrepp förhåller sig till planhushållning och marknads ekonomi? Jag uppfattar avhandlingens position i denna fråga som att vi har att göra med två fundamentala dimensioner; tillväxt – trygghet, respektive plan – marknad. Huruvida tillväxt och trygghet i Schäfers mening verkligen står i motsatsställning till varandra är dock inte tillräckligt utrett i avhandlingen. I själva verket ingår synen på relationen mellan tillväxt och trygghet som en komponent i idédebatten som Schäfer skildrat.

Jag vill tolka den idépolitiska utvecklingen på detta sätt:

Sedan mitten av 1930-talet har socialdemokraternas politik dominerats av vad Lewin kallar "planhushållningsideologin" och Korpi "den historiska kompromissen mellan arbete och kapital". En grundförutsättning för kompromissen var formeln om ekonomisk tillväxt skapad av ett näringsliv som gick för full maskin. Arbetslösheten och kapitalägarna skulle samarbeta för att öka produktiviteten och produktionen i företagen. Denna politik blev framgångsrik och lade den materiella grunden för en välfärdsstat. Vad händer när förutsättningen om tillväxt inte längre uppfylls? Kan man tänka sig att ingrepp som fjärde AP-fonden, löntagarfonder och selektiv näringspolitik blir arbetarrörelsens svar på det brutna ekonomiska kontraktet?

Under 1960-talet såg partierna tillväxt som ett självklart primärt politiskt mål och såg ej någon motsättning med trygghet definierad som ett kollektivt begrepp där det exempelvis handlade om att se till att det fanns ett totalt sett tillräckligt antal jobb för att hålla nere arbetslösheten. Tillväxten kom under 1970-talet att ifrågasättas inte bara av trygghetsskäl, utan också därför att miljöproblemen upplevdes så stora att man anade ekologiska gränser för exploateringen av naturresurserna. Tryggheten blir också ett individbegrepp som handlade om att få fram jobb som passade till de arbetslösa på hemorten. Det kan noteras att centern redan på 1960-talet använde ett sådant trygghetsbegrepp. Samtidigt med denna värderingsförskjutning förändrades relationen mellan tillväxt och trygghet. Tillväxt ställdes mot trygghet och ställningstaganden måste göras till prioriteringsordningen. Och så sker det intressanta omtänkande över hela partisystemet, som Schäfer så övertygande dokumenterar i sin avhandling, att tryggheten sätts före tillväxten.

Det är emellertid trist att efter en påfrestande forskningsinsats i stort sett bestyrka enkla förhandsuppfattningar och ingalunda ställa de vanliga politikföreställningarna på huvudet. De idéskolor som Schäfer identifierat, ifråga om avvägningen mellan reglering och

marknad, är naturligtvis positioner på den gamla vanliga vänster–högerskalan – varken mer eller mindre. Samtidigt kan jag inte komma ifrån misstanken att sanningen är mera intrikat än sådana schabloner ger vid handen. På viktiga punkter kan jag exempelvis tänka sig att 1970-talet innebar ett närmande mellan centern och socialdemokraterna ifråga om synen på avvägningen mellan reglering och marknad. Men politiska synsätt och praktisk politik kan gå skilda vägar om det handlar om att bilda regeringar. Jag kan därför inte neka mig nöjet att citera några betecknande formuleringar ur centerns partiprogram 1970.

”Centerpolitiken ställer stora krav på solidaritet och samverkan för människornas jämlikhet och välfärd. Samhället skall garantera frihet och trygghet samt rätten till arbete, forma en basorganisation för näringslivet och medverka till goda grundförutsättningar för arbetet i näringsliv och förvaltning ... För denna omfattande samhällsverksamhet krävs en långsiktig och effektiv samhällsplanering – såväl befolkningsmässig, ekonomisk och näringspolitisk som fysisk”.

(Som vanligt i den politiska retoriken används begreppet ”samhälle” liktydigt med ”staten”).

Genom sin avhandling ger Schäfer ett värdefullt, om än knappast något originellt, bidrag till kunskapen om den politiska idéutvecklingen ifråga om strukturfrågorna under ett händelserikt decennium. Påvisandet av den allmänna ideologiska övergången från tillväxtmålet

till trygghetsmålet som ägde rum i partierna under början av 1970-talet är utomordentligt intressant. Skeendet under 1980-talet visar dock att denna övergång ingalunda markerar någon slutpunkt, utan snarare får ses som en fas i en nästan dialektisk process. Avhandlingen är dock välskriven, stramt strukturerad och vittnar om en gedigen forskarmöda.

Janerik Gidlund

Bibliografi

- Gustavsson, S, 1971. *Debatten om forskningen och samhället* (Stockholm: Almqvist & Wiksell).
- Hedborg, A & Meidner, R, 1984. *Folkhemsmodellen* (Stockholm: Rabén & Sjögren).
- Hessler, C A, 1964. *Statskyrkodebatten* (Stockholm: Almqvist & Wiksell).
- Holmberg, S, Westerståhl, J, Branzén, K, 1977. *Väljarna och kärnkraften* (Stockholm: Publica).
- Korpi, W, 1978. *Arbetarrörelsen i välfärdskapitalismen* (Kristianstad: Bokförlaget Prisma i samarbete med Institutet för social forskning).
- Lewin, L, 1967. *Planhushållningsdebatten* (Stockholm: Almqvist & Wiksell).
- Tingsten, H, 1941. *Den svenska socialdemokratins idéutveckling* (Stockholm).
- Vedung, E, 1971. *Unionsdebatten 1905* (Stockholm: Almqvist & Wiksell).